

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ КРИВОРІЖЖЯ

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (І. С. Паранько, В. Л. Казаков)	7
ГЕОГРАФІЧНЕ РОЗТАШУВАННЯ КРИВОРІЖЖЯ І ЙОГО МЕЖІ	9
Географічне положення Криворіжжя (І. С. Паранько, В. Л. Казаков)	9
Обґрунтування виокремлення Криворізького природничо-господарського району (В. Л. Казаков)	12
Література до розділу	16
ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДИ КРАЮ (І. С. Паранько, В. Л. Казаков)	17
ГЕОЛОГІЧНИЙ НАРИС КРИВОРІЖЖЯ (І. С. Паранько)	35
Література до розділу	47
РЕЛЬЄФ КРИВОРІЖЖЯ (І. С. Паранько, В. Л. Казаков)	49
Морфоструктурний рельєф	49
Морфоскульптурний рельєф	53
Техногенний рельєф	69
Література до розділу	81
КЛІМАТ КРИВОРІЖЖЯ (І. С. Паранько, В. О. Шипунова)	82
Кліматоутворюючі процеси	82
Основні кліматичні показники	84
Характеристика кліматичних сезонів	97
Література до розділу	102
Водні геосистеми Криворіжжя	103
Поверхневі води (І. С. Паранько, В. Л. Казаков)	103
Річки Криворіжжя	104
Озера Криворіжжя	114
Болота й заболочені землі	114
Підземні води (І. С. Паранько, О. О. Калініченко)	115
Література до розділу	132

Ґрунтовий покрив Криворіжжя (В. М. Савосько)	133
Загальні відомості про ґрунти	133
Чинники ґрунтоутворення як передумова поширення ґрунтів на Криворіжжі	135
Характеристика ґрунтів Криворіжжя	137
<i>Література до розділу</i>	150
Рослинний покрив Криворіжжя (І. С. Паранько, С. В. Ярков)	151
Природний рослинний покрив регіону	151
Рослинні угруповання гірничопромислових ландшафтів	159
<i>Література до розділу</i>	165
Тваринний світ Криворіжжя (В. В. Коцюрuba)	166
<i>Література до розділу</i>	177
Ландшафти Криворіжжя	180
Природні ландшафти регіону (В. Л. Казаков)	180
Антропогенні ландшафти (І. С. Паранько, С. В. Ярков)	188
Територіальна структура ландшафтів Криворіжжя (В. Л. Казаков)	194
<i>Література до розділу</i>	204
ГЕОЕКОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИВОРІЖЖЯ (І. О. Остапчук)	206
Геоєкологічний стан атмосферного повітря	206
Геоєкологічний стан поверхневих вод	208
Геоєкологічний стан підземних вод	213
Геоєкологічний стан ґрунтів	214
Розвиток екзогенних процесів	215
<i>Література до розділу</i>	220
Додатки	221

ТВАРИННИЙ СВІТ КРИВОРІЖЖЯ

Територія Криворіжжя, розташована в зоні центрального Правобережного степу, згідно з зоогеографічним районуванням України відноситься до Понтійського округу, Азово-Чорноморського району в межах Західної степової, або Північноморської ділянки [20].

Для відкритих просторів степів характерний достатньо відомий комплекс степових тварин, які збереглися тільки на заповідних і природоохоронних ділянках, у зонах відчуження між техногенними ландшафтами гірничодобувної промисловості.

У зв'язку з високим рівнем трансформації земель, сучасний стан тваринного світу мало нагадує фауну колишніх степових ділянок. Степові види пристосувались до існування в умовах агроценозів або зустрічаються на острівних ділянках степу.

Утворення в регіоні значної кількості штучних лісів, лісосмуг, лісопаркових зон зумовило значне поширення і багатство фауни лісових видів. Будівництво водосховищ на річках Інгулець, Саксагань та Південного водосховища, а також відстійників підприємств металургійного комплексу привело до збагачення фауни водно-болотного комплексу.

Значну частку фауни становлять тварини культурних ландшафтів, насамперед селітебної зони міста Кривого Рогу та прилеглих населених пунктів. З іншого боку, зміни природних ландшафтів позначилися на збідненні степового комплексу та зникненні цілого ряду видів. Малочисленні й рідкісні види становлять приблизно 40% від загального видового багатства фауни Криворіжжя.

Зоологічні дослідження в регіоні тривалий час мали епізодичний та вузьконаправлений характер, а комплексні цілеспрямовані почалися тільки з кінця 70-х років ХХ сторіччя. Проте на цей час стан вивчення окремих таксономічних груп не дозволяє провести реальну оцінку загального багатства фауни.

На складеній нами зоогеографічній карті Криворіжжя умовними позначками нанесені місця зустрічі значної кількості пріоритетних видів тварин Криворіжжя, насамперед тих, що мають природоохоронний статус, або викликають великий пізнавальний інтерес (рис. 9.1, 9.2).

- – 1 категорія – зникаючі види;
- – 2 категорія – вразливі види;
- – 3 категорія – рідкісні види;
- – 4 категорія – невизначені;
- ▲ – види, що не мають охоронних категорій, але потребують охорони в регіоні.

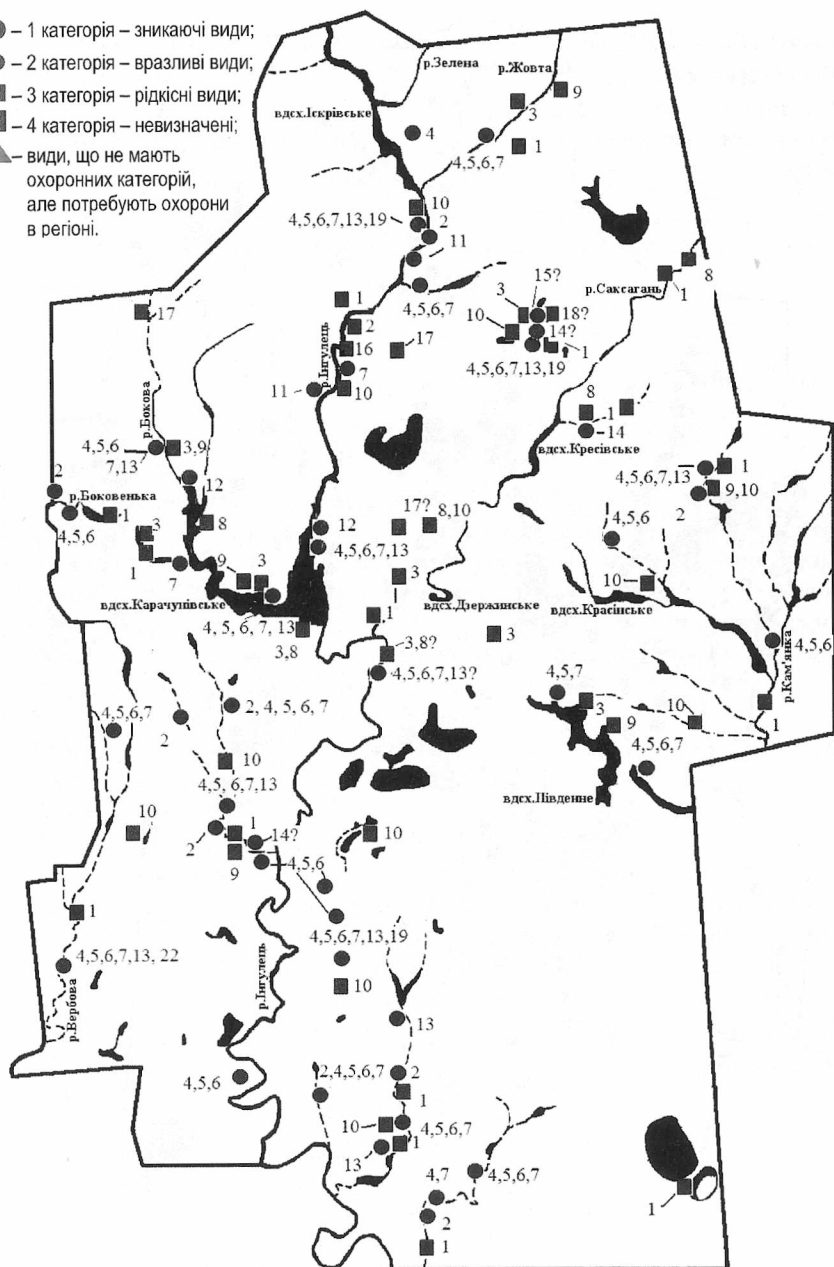

Рис. 9.1. Зоогеографічна карта Криворіжжя
Безхребетні тварини

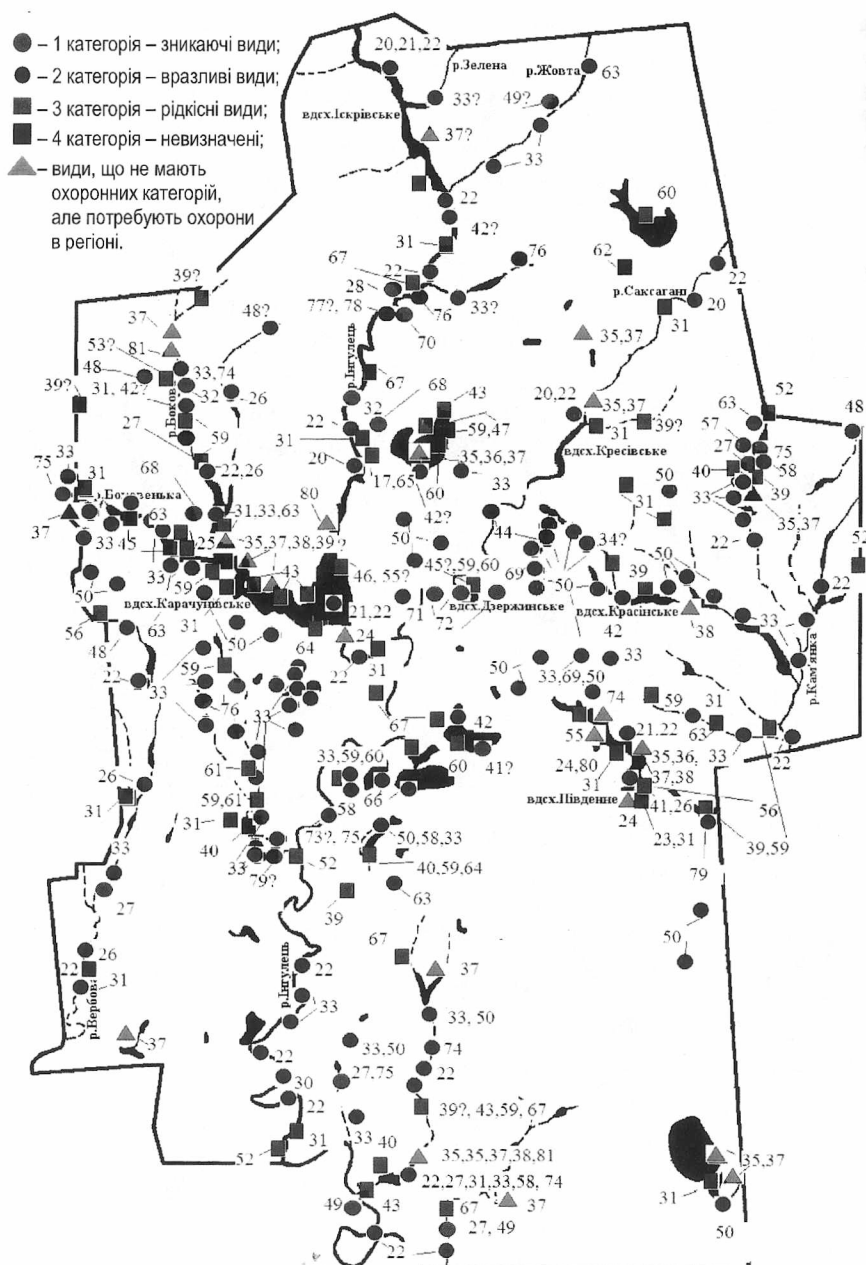

Рис. 9.2. Зоогеографічна карта Криворіжжя
Хребтні тварини

Усі місця знахідок тварин отримані нами з аналізу літературних джерел, наведених в монографії та результатів спостережень автора цього розділу.

Найчисельнішою та найбільшою за видовим багатством є група безхребетних тварин, представлена приблизно 7000 видами (реальне число видів невідоме, оцінка числа видів ускладнена недостатнім висвітленням питання в спеціальній літературі), із яких комах, можливо, до 5300–5800 видів.

До рис. 9.1, 9.2:

Комахи: 1 – красуня-діва, 2 – степова дибка, 3 – жук-олень, 4 – махаон, 5 – подалірій, 6 – поліксена, 7 – синявець мелеагр, 8 – бражник мертва голова, 9 – дубовий бражник, 10 – скабіозовий бражник, 11 – блакитна стрічка, 12 – ведмедиця Гера, 13 – сколія-гігант, 14 – степова сколія, 15 – булавовуса мелітурга (?), 16 – фіолетова ксилокопа, 17 – звичайна ксилокопа, 18 – пахучий джміль (?), 19 – глинистий джміль.

Риби: 20 – річковий минь, 21 – звичайний в'язь, 22 – золотий карась, 23 – чорноморсько-азовська перкаріна, 24 – сонячний окунь.

Амфібії: 25 – звичайний тритон, 26 – звичайна райка.

Плазуни: 27 – каспійський полоз, 28 – сарматський (паласів) полоз, 29 – зелена ящірка, 30 – різнобарвна ящурка, 31 – болотна черепаха, 32 – мідянка звичайна, 33 – степова гадюка.

Птахи: 34 – коровайка, 35 – велика чепура, 36 – мала чепура, 37 – сіра чапля, 38 – квак, 39 – червоновола казарка**, 40 – галагаз, 41 – білоока чернь**, 42 – гоголь**, 43 – нерозень, 44 – шилохвіст, 45 – широконосіска, 46 – малий крех, 47 – огар, 48 – чорний шуліка, 49 – лучний лунь, 50 – польовий лунь*, 51 – балабан (?), 52 – степовий канюк, 53 – орел-карлик (?), 54 – беркут*, 55 – орлан-білохвіст*, 56 – кібчик, 57 – деркач, 58 – великий пісочник**, 59 – ходуличник, 60 – малий крячок, 61 – болотяна сова, 62 – сипуха, 63 – совка, 64 – сиворакша, 65 – рожевий шпак (залітний вид), 66 – лиса кам'янка, 67 – попеляста кам'янка.

Ссавці: 68 – білочерева білозубка, 69 – мала білозубка, 70 – водяна нічниця, 71 – руда вечірниця, 72 – середземноморський нетопир, 73 – горностай (?), 74 – борсук, 75 – крапчастий ховрах, 76 – степова мишівка, 77 – великий тушканчик (?), 78 – подільський сліпак, 79 – степовий тхір, 80 – снотовидний собака, 81 – кабан.

** – зустрічаються тільки прольотом;

* – зимуючі види

? – сучасні відомості відсутні (станом до 2000 року).

Ґрунтові нематоди представлені 82 видами різних екологічних груп: параризобіонти — 23 види, хижі — 3, еусабробіонти — 4, девісапробіонти — 17, фітогельмінти — 35 видів, із них фітогельмінти специфічного патогенного ефекту — 19 видів [10].

Число видів дощових черв'яків Криворізького регіону точно не відоме, оцінюється в 7 видів із 24, поширених на території Дніпропетровської області [9].

Павукоподібні Дніпропетровської області представлені 322 видами [2]. Число видів павукоподібних для Криворіжжя не встановлено.

Серед комах значну групу становлять твердокрилі (понад 800 видів), з них довгоносики — 91 [14], напівтвердокрилі — 53 [13], пластинчастовусі — 33, листоїди — 21, чорниші — 22 [7]. Інші ряди комах менш представлені: булавовусі лускокрилі до 117–132 видів для Дніпропетровської області [6], для Криворіжжя — приблизно 100 видів; перетинчастокрилі — 19 видів мурашок [1]. Для ос, джмелів, рівнокрилих та інших систематичних груп дані не відомі.

Відсутні узагальнені відомості про фауну кліщів, молюсків Криворіжжя та деяких інших систематичних груп безхребетних тварин.

Найбільш типовими представниками фауни безхребетних є виноградний слимак (*Helix pomatia*), звичайна мокриця (*Oniscus asellus* L.), кільчастий шовкопряд (*Malacosoma neustria* L.), златоочка (*Chrysopa perla* L.), дубова листовертка (*Tortrix viridana* L.), блошак (*Psylla mall* L.), хрущ (*Melolontha hippocastani* F.), клоп-черепашка (*Eurygaster integriceps* Put.), бронзівка золотиста (*Cetonia aurata*), червоноклоп, або великий клоп-москаль (*Pyrhocoris apterus*), клоп ранатра (*Ranatra linearis* L.), звичайна оса (*Vespa vulgaris* L.), звичайний цвіркун (*Grullus campestris*) та інші. Значну групу становлять рідкісні, малочисельні та широко поширені види з невизначеним статусом перебування. До цієї групи можна віднести жука звичайну майку (*Meloe proscarabaeus* L.), павука аргіопу брюніха, або павука-осу (*Argiope bruennichi*).

Зрідка в степових балках можна зустріти степову дибку (*Saga pedo* Pal.), на вологих їх ділянках — красуню-діву (*Calopteryx virgo* L.), дозорця-імператора (*Anax imperator* Leach), у старих лісах — жука-оленя (*Lucanus cervus* L.). Спорадично зустрічається цілий ряд видів метеликів, занесених до другого та третього видань Червоної книги України [17, 18]: махаон (*Papilio machaon* L.), подалірій (*Iphiclides podalirius* L.), поліксена (*Zerynthia polyxena* Schif.), мнемозина (*Parnassius mnemosyne* L.), синявець-мелеагр (*Polyommatus daphnis* Schif.), бражник мертва голова (*Acherontia atropos* L.),

дубовий бражник (*Marumba quercus* Schif.), скабіозовий бражник (*Hemaris tityus* L.), олеандровий бражник (*Daphnis nerii* L.), бражник прозерпіна (*Proserpinus proserpina* Pall.), блакитна стрічка (*Catocala fraxini* L.), ведмедичка гера (*Callimorpha quadripunctaria* Poda). Також достатньо рідкісними є розкішна совка (*Calotaenia celsia* L.), зелена совка (*Hylophila prasinana* L.), пурпурна совка (*Crino satura* Schif.), що мешкають на півночі регіону.

Місцями зустрічається звичайний богомол (*Mantidae religiosa* L.). Серед перетинчастокрилих потребують охорони булавовуса мелітурга (*Melitturga clavicornis* Latreille), фіолетова ксилокопа (*Xylocopa violaceae* L.), звичайна ксилокопа (*Xylocopa valga* Gerstaecker), джмелі: пахучий (*Bombus fragrans* Pall.), глинистий (*Bombus argillaceus* Scopoli) та незвичайний (*Bombus paradoxus* Dalla Torre); останній можливо, зник, сучасні відомості відсутні), які поширені в степових урочищах, зокрема в Державному заказнику «Червона балка Північна» та інших балках (рис. 9.1).

Часто зустрічається на Криворіжжі найбільша оса України — сколія-гігант (*Scolia maculata* Drury), рідше — степова сколія (*Scolia hirta* Schranck).

Найголовніші причини вимирання та рідкості більшості вказаних видів полягають у застосуванні пестицидів, розорюванні цілинних ділянок, зрощуванні земель, надмірному випасанні худоби, вирубці лісів, старих садів, спалюванні трави.

У «Червону книгу Дніпропетровської області» [18] занесено понад 40 видів безхребетних тварин Криворіжжя, із них 39 — комах, 1 — багатоніжок.

Фауна хребетних нараховує понад 228 видів, з прольотними та зимуючими птахами — до 254. Із них 35 видів риб, 8 — земноводних, 11 — плазунів, 133 види гніздових птахів (без урахування пролітних та зимуючих, залітних), 37 видів ссавців. Фауна представлена незначною кількістю типово степових видів, переважанням у видовому багатстві лісового й водно-болотного комплексів, з яскраво вираженою тенденцією до синантропізації значної групи видів і наявністю типових видів-синантропів. Місця знахідок раритетних, малочисельних і рідкісних видів хребетних позначені на рисунку 9.2.

Значне число видів хребетних тварин має охоронний статус, включені в червоні книги, списки (таблиця 9.1).

Фауна риб Криворіжжя нараховує 35–36 видів, із 75, поширених на території Дніпропетровської області [4, 12].

Десять видів риб занесені до «Червоної книги Дніпропетровської області» [19]. Червонокнижні види риб — річковий минь (*Lota lota* L.),

звичайний пічкур (*Gobio gobio L.*), звичайний рибець (*Vimba vimba L.*), звичайний ялець (*Leuciscus leuciscus L.*), звичайний в'язь (*Leuciscus idus idus L.*), звичайний (золотий) карась (*Carassius carassius L.*), звичайний в'юн (*Misgurnus fossilis L.*), звичайний вусатий голець (*Barbatula barbatula L.*), триголкова колючка (*Gasterosteus aculeatus L.*), чорноморсько-азовська перкарина (*Perca rarisima Nordmann*).

Таблиця 9.1. Охоронний статус видів фауни хребетних Криворіжжя

Систематична категорія	Загальне число видів на Криворіжжі	Число видів з охоронним статусом					
		Червона книга МСОП	Європейський червоний список	Бернська конвенція	Боннська конвенція	Червона книга України (2009)	Червона книга Дніпропетровської області
Надклас Риби	35	1	14	-	-	3	10
Клас Земноводні	8	-	9	-	-	-	4
Клас Плазуни	11	1	2	9		5	6
Клас Птахи (гніздові, без перелітних і зимуючих)	133	4	8	133	55	17	41
Клас Ссавці	38	3	4	17	7	9	16
Загалом	228	9	37	159	62	34	77

Зарегулювання стоку рік Інгулець, Саксагань, Кам'янка, Бокова, Боковенька та малих річок призвело до переформування фауністичних комплексів і трофічних груп риб. Фауна збагачена інтродукованими видами: білий амур (*Stenopharyngodon idella Valenciennes*), сріблястий карась (*Carassius auratus gibelio Bloch*), білий товстолобик (*Hypophthalmichthys molitrix Valenciennes*). Із ріки Дніпро каналом «Дніпро — Кривий Ріг» та рікою Інгулець проникли тюлька (*Clupeolla delicatula Nordmann*), голка-риба пухлощока (*Syngnathus nigrolineatus Eichwald*), триголкова колючка (*Gasterosteus aculeatus L.*), бичок-кругляк (*Neogobius melanostomus Pallas*).

У Південному водосховищі та кількох затоплених кар'єрах зустрічається сонячний окунь, або сонячна риба синьозяброва (*Lepomis gibbosus L.*), завезена ще в 19 столітті на територію Європи з Канади як декоративна риба, яка в наші природні та штучні водойми попала, очевидно, завдяки акваріумістам. Даний вид не має промислового значення, хоча є їстівним.

Господарче значення мають плітка (*Rutilus rutilus L.*), густера (*Blicca bjoerkna L.*), лящ (*Abramis brama L.*), короп (*Cyprinus carpio L.*), звичайний окунь (*Perca fluviatilis L.*), звичайний судак (*Lucioperca lucioperca L.*), звичайна щука (*Esox lucius L.*), поширені у природних і штучних водоймах.

У риборозплідних господарствах та ставках розводять товстолобика, білого амура, сріблястого карася, коропа.

Зрідка у природних водоймах зустрічаються головень (*Leuciscus cephalus* L.), звичайний в'язь (*Leuciscus idus* L.), золотистий карась (*Carassius carassius* L.), звичайний сом (*Silurus glanis* L.). Широко поширені малоцінні види риб — лин (*Tinca tinca* L.), краснопінка (*Scardinius erythrophthalmus* L.), звичайний пічкур (*Gobio gobio* L.), верховодка (*Alburnus alburnus* L.), звичайний в'юн (*Misgurnus fossilis* L.), звичайний йорж (*Gymnocephalus cernua* L.), звичайна щипівка (*Cobitis taenia* L.).

На півдні Криворіжжя, у каналі Дніпро–Кривий Ріг та Південному водосховищі надзвичайно рідкісний звичайний рибець (*Vimba vimba* L.).

Земноводні Криворіжжя нараховують 8 видів, із них 4 види занесені до «Червоної книги Дніпропетровської області» [19] — звичайний тритон (*Lissotriton vulgaris* L.), звичайна райка (*Hyla arborea* Linnaeus), зелена ропуха (*Bufo viridis Laurenti*), ставкова жаба (*Pelophylax lessonae* Camerano). Усього ж в Дніпропетровській області зустрічається 11 видів земноводних.

Серед земноводних численними і широко поширеними є озерна жаба (*Pelophylax ridibundus* Pallas.), червоночерева жерлянка, або кумка (*Bombina bombina* L.), зелена ропуха. У невеликій кількості місцями зустрічається часникова жаба, або звичайна землянка (*Pelobates fuscus* Laurenti), дуже рідко — звичайна райка (*Hyla arborea* Linnaeus); на території північної та західної частини Криворіжжя — звичайний тритон (*Lissotriton vulgaris* L.). Останній вид має тенденцію до скорочення чисельності та зник на значній площі, де нещодавно був достатньо чисельним і типовим представником фауни. Рідкісною стала звичайна, або сіра ропуха (*Bufo bufo* L.), раніше рідко зустрічалась у північній частині території регіону, сучасних даних не має. Ставкова жаба трапляється також порівняно рідко, ніж на початку 80–90-х років ХХ століття.

Із 12 видів плазунів Дніпропетровщини на Криворіжжі позначено перебування 11 видів, з яких 6 видів занесено до «Червоної книги Дніпропетровської області» [19]. Це європейська болотна черепаха (*Emys orbicularis* L.), різнобарвна ящурка (*Eremius arguta* Pallas), зелена ящірка (*Lacerta viridis* Laurenti), персидський вуж (*Natrix natrix persa* L.), каспійський полоз (*Hieropsis caspius* Gmelin), сарматський (палласів) полоз (*Elaphe sauromates* Pallas), звичайна мідянка (*Coronella austriaca* Laurenti), степова гадюка (*Vipera renardi* Christoph). Усі вказані види, окрім степової гадюки і болотної черепахи, на території регіону є надзвичайно рідкісними й малочисельними, особливо — полози й мідянка.

Типовими, широко поширеними є прудка ящірка (*Lacerta agilis L.*), звичайний вуж (*Natrix natrix L.*), водяний вуж (*Natrix tessellata Laurenti*). Водяного ву́жа часто плутають з гадюкою, не знаходячи жовтих тім'яних плям на голові, які характерні для звичайного ву́жа.

На значній частині території Криворіжжя в невеликій кількості трапляється болотяна європейська черепаха (*Emys orbicularis L.*), найбільш часто в річках Інгулець та Саксагань, деяких озерах і ставках. У місті Кривий Ріг це порівняно рідкісний і малочисельний вид.

На півночі Криворіжжя, зрідка в інших районах, поширена в дібровах, у ярах, іноді на околицях населених пунктів зелена ящірка (*Lacerta viridis Laurenti*).

Дуже рідкісними стали жовточеревий полоз (*Coluber jugularis Gmelin*) та полоз чотирисмугий (*Elaphe quatuorlineata Pallas*), сучасні відомості про які фрагментарні або для деяких районів Криворіжжя загалом відсутні, де вони, можливо, зникли. Усі вказані види полозів включені в третє видання Червоної книги України [18].

Степова гадюка зустрічається в деяких балках Криворіжжя (Зелена, Крута, Ковальська, Кобильня, Свистунова, урочищах Солоне та Білі Кошари) та при степових ділянках на околицях сіл Валове, Маяк, Латівка, Стародобровольське, Шестерня, Зелена Балка та деяких інших, смт Широке.

Фауна птахів налічує понад 166, із них гніздових — 133 види. До «Червоної книги Дніпропетровської області» [19] занесено 41 видів птахів Криворіжжя. Місця гніздування й зустрічі деяких видів показані на зоогеографічній карті Криворіжжя, з урахуванням охоронних категорій.

Серед широкопоширених видів є раніше відомі об'єкти полювання, але зараз деякі з них уже включені до списку видів, що охороняються: великий норець (*Podiceps cristatus L.*), пролітні й зимуючі — сіра гуска (*Anser anser L.*), велика білолоба гуска (*Anser albifrons Scop.*), гуменник (*Anser fabalis L.*), чубата чернь (*Aythya fuligula L.*) та найбільш чисельні — крижень (*Anas platyrhynchos L.*), сіра куріпка (*Perdix perdix L.*), перепел (*Coturnix coturnix L.*) і реакліматизований на всій території фазан (*Phasianus colchicus L.*). Рідкісними стали раніше мисливські птахи — нерозень (*Anas strepera L.*), червоноголова чернь (*Aythya ferina L.*), мала чирянка, або чирок-свистунок (*Anas crecca L.*). Також до вказаної групи мисливських видів слід віднести водяну курочку (*Gallinula chloropus L.*), лиску (*Fulica atra L.*), чайку, або чибіса (*Vanellus vanellus L.*), куликів-улітів (*Tringa*), тупрухтана (*Philomachus pugnax L.*), припутня (*Columba palumbus L.*), садову

горлицю (*Streptopelia decaocto Frivald.*), здичавілу форму сизого голуба (*Columba Livia f. dom. L.*). В останні десятиліття більш численним гніздовим видом став лебідь-шипун (*Cygnus olor*), збільшивши число гніздових пар з 4–5 на початку 90-х років до 13–15 пар в останнє десятиліття. Оселяється поруч з житлом людини на ставках, водосховищах. Людина нерідко підгодовує птахів, але є випадки браконьєрства, відстрілу дорослих і молодих птахів.

Широкопоширеними немисливськими видами птахів є сіра чапля (*Ardea cinerea L.*), бугайчик (*Ixobrychus minutus L.*), білий лелека (*Ciconia ciconia L.*), малий яструб (*Accipiter nisus L.*), звичайний канюк (*Buteo buteo L.*), болотяний лунь (*Circus aeruginosus L.*), звичайний боривітер (*Cerchneis tinnunculus L.*), звичайний мартин (*Larus ridibundus L.*), річковий крячок (*Sterna hirundo L.*), хатній сич (*Athene noctua Scop.*), вухата сова (*Asio otus L.*), дрімлюга (*Caprimulgus europaeus L.*), звичайна бджолоїдка (*Merops apiaster L.*), одуд (*Upupa epops L.*), крутиголовка (*Jynx torquilla L.*), великий строкатий дятел (*Dendrocopos major L.*), сірійський дятел (*Dendrocopos syriacus Hempr. et. Ehr.*). Рідкісним в останні десятиліття став кібчик (*Erythropus vespertinus L.*).

Серед представників ряду горобцеподібних широко поширені на всій території польовий жайворонок (*Alauda arvensis L.*), чубатий жайворонок (*Galerida cristata L.*), жовта плиска (*Motacilla flava L.*), біла плиска (*Motacilla alba L.*), берегова ластівка (*Riparia riparia L.*), сільська ластівка (*Hirundo rustica L.*), міська ластівка (*Delichon urbica L.*), сорокопуд-жулан (*Lanius collurio L.*), малинівка (*Erithacus rubecula L.*), східний соловейко (*Luscinia luscinia L.*), звичайна кам'янка (*Oenanthe oenanthe L.*); чорний дрізд (*Turdus merula L.*), співочий дрізд (*Turdus philomelos Brehm.*), велика очеретянка (*Acrocephalus arundinaceus L.*), сіра кропив'янка (*Sylvia communis Lath.*), сіра мухоловка (*Muscicapa striata Pall.*), велика синиця (*Parus major L.*), голуба синиця (*Parus caeruleus L.*), звичайна вівсянка (*Emberiza citrinella L.*), зяблик (*Fringilla coelebs L.*), зеленяк (*Chloris chloris L.*), щиглик (*Carduelis carduelis L.*), костогриз (*Coccothraustes coccothraustes L.*), хатній горобець (*Passer domesticus L.*), польовий горобець (*Passer montanus L.*), шпак (*Sturnus vulgaris L.*), сойка (*Garrulus glandarius L.*), сорока (*Pica pica L.*), грак (*Corvus frugilegus L.*), сіра ворона (*Corvus cornix L.*), крук (*Corvus corax L.*), галка (*Corvus monedula L.*). На всій території Криворіжжя швидко зростає чисельність воронових птахів, особливо грака й сойки. В останні два десятиліття розселився на значній території Криворіжжя дрізд-горобинник (*Turdus pilaris L.*). Він утворює колоніальні поселення в лісопарках,

парках в межах міста й околицях, переважно розміщених вздовж берегів водойм. Взимку утворює великі зграї, що кочують по всій території Криворіжжя, тримаючись переважно в маслинкових рідколіссях, лісопаркових зонах.

У зв'язку із зарегулюванням річок та створенням великої кількості відстійників, поселився на території Криворіжжя жовтоногий мартин (*Larus cachinnans Pontop.*), почав гніздитися в значній кількості квак (*Nycticorax nycticorax L.*). Також загніздився занесений до Червоної книги України [18], ходуличник, або кулик-довгоніг (*Himantopus himantopus L.*), колонії якого вже не такі рідкісні, як 20–30 років тому.

Значна кількість степових видів птахів на більшій частині території Криворіжжя стала рідкісною, зникаючою або вже є зниклою, наприклад дрофа (*Otis tarda L.*), а також, певною мірою, ставковий коловодник (*Tringa stagnatilis Bechst.*).

У Гурівському лісництві гніздиться орел-карлик (*Hieraaetus pennatus Gm.*), занесений до Червоної книги України [18].

Велику роль у зміні статусу багатьох представників орнітофауни відіграла трансформація земель, докорінна зміна природних ландшафтів.

Приблизно 33 % видового складу птахів належить до групи вразливих та малочисельних видів [11]. Частина рідкісних видів зустрічається під час перельотів та зимівлі: червоновола казарка (*Rufibrenta ruficollis Pall.*), польовий і степовий луні (*Circus cyaneus L.* та *C. macrourus Gm.*).

Фауна ссавців представлена 38 видами із 63, що зустрічаються на Дніпропетровщині [5, 8]. До «Червоної книги Дніпропетровської області» [19] занесено 16 видів ссавців Криворіжжя.

Мисливськими видами є сірий заєць, або заєць-русак (*Lepus europaeus Pallas*), звичайна лисиця (*Vulpes vulpes L.*); меншою мірою — кам'яна куна, або куниця (*Martes foina Erx.*), і два раніше звичайні, а зараз малочислені — європейська сарна, або козуля (*Capreolus capreolus L.*), дикий кабан (*Sus scrofa L.*). З акліматизованих у регіоні мисливських видів проживає енотовидний собака (*Nyctereutes procyonoides Gray*), ондатра (*Ondatra zibethica L.*).

Також слід виділити практично повне представництво всіх видів рукокрилих на сторінках червоних книг України [17, 18] та Дніпропетровської області [19], до того ж і найбільш поширені й численні види кажанів Криворіжжя — руду вечірницю (*Nyctalus noctula Schreber*), пізнього кажана (*Vespertilio serotinus L.*). Від початку століття практично на всій території регіону зустрічається нетопир середземноморський, або білосмугий

(*Pipistrellus kuhlii* Kuhl) [15]. Середземноморський нетопир регулярно зимує в місті Кривий Ріг, нерідко потрапляючи до рук мешканців, від чого гине значне число цього дрібного за розмірами виду рукокрилих.

Звичайними й чисельними є хатня миша (*Mus musculus* L.), сірий пацюк (*Rattus norvegicus* Berkenhout), звичайна нориця (*Microtus arvalis* Pall.), лісовий мишак (*Apodemus sylvaticus* L), ласка (*Mustella nivalis* L.), звичайний сліпак (*Spalax microphthalmus* Guldenstaedt), звичайний їжак (*Erinaceus europaeus*).

В останнє десятиліття розселився по деревним насадженням міста Кривий Ріг новий вид — вивірка (*Sciurus vulgaris* L.). Зони відчуження біля відстійників, шламосховищ, а також рихлі відвали, агроценози є місцем зустрічі колоніальних поселень курганцевої миші (*Mus spicilegus*).

Рідкісними малочисленими, такими, що охороняються, видами є борсук (*Meles meles* L.), степовий тхір (*Mustela eversmanni* Lesson), які широко поширені і мають незначну чисельність. Найчисленнішою серед вказаної групи видів є степова мишівка (*Sicista subtilis* Pallas), поширена тільки на певних степових ділянках. Північніше від села Лозуватка зустрічався до 2003 року великий тушканчик (*Allactaga jaculus* Pallas) та сліпак подільський (*Spalax zemni* Erxleben), занесені в друге видання Червоної книги України, сучасні відомості про ці види відсутні.

Серед ділянок території Криворіжжя, які потребують охорони та є важливими для збереження тваринного світу, необхідно зазначити Карачунівське водосховище (ІВА-територія), де зосереджується значна кількість прольотних водоплавних птахів, гніздяться велика й мала білі чаплі, сиворакша, руда чапля. Важливою є численна змішана колонія чапель на Південному водосховищі біля села Нова Зоря. У балці Кобильній у Широківському районі, балці Зеленій в Криворізькому районі зустрічаються степова гадюка, степовий тхір. На степових озерах гніздиться ходуличник. Гурівське лісництво, урочища Солоне й Білі Кошари є територіями з найбільш високим видовим багатством тварин та місцем концентрації значної кількості видів, що потребують охорони.

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ

1. Березіна О. М., Сметана Н. М. Видовий склад мурах Інгулецького гірничо-збагачувального комбінату // Проблеми природокористування та охорона рослинного і тваринного світу. Матеріали ІМіжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. – Кривий Ріг: «Мінерал», 2004. – С. 6–9.

2. Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Павуки (Aranei): монографія / О. В. Прокопенко, О. М. Кунах, О. В. Жуков, О. Є. Пахомов. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. – 340 с.
3. Булахов В. Л., Гаспо В. Я., Пахомов О. Є. Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Земноводні та плазуни (Amphibia et Reptilia) / За заг. ред. проф. О. Є. Пахомова. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007. – 420 с.
4. Булахов В. Л., Новицький Р. О., Пахомов О. Є., Христов О. О. Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Круглороті (Cyclostomata). Риби (Pisces) // За загальн. ред. проф. О. Є. Пахомова. – Д. Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2008. – 304 с.
5. Булахов В. Л., Пахомов О. Є. Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Ссавці (Mammalia). – Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2006. – 356 с.
6. Голобородько К. К., Пахомов О. Є. Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Булавовусі лускокрилі (Lepidoptera: Hesperioidea, Papilionoidea) / За заг. ред. проф. О. Є. Пахомова. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007. – 320 с.
7. Головатюк А. І., Лапін Є. І. Порівняльний аналіз мезофауни промислової та рекреаційної зон Криворіжжя. // Мат. І Міжнар. науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Проблеми природокористування та охорона рослинного і тваринного світу». – Кривий Ріг, 2004. – С. 18–20.
8. Евтушенко Е. Ж. Формирование комплексов наземных позвоночных техногенного ландшафта Кривбасса. // Вестник зоологии, 1984, – №3. – С. 65–68.
9. Жуков О. В., Пахомов О. Є., Кунах О. М. Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Дощові черв'яки (Lumbricidae): моногр. / За заг. ред. проф. О. Є. Пахомова. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007. – 371 с.
10. Заруднева М. Т. Рослинні та ґрунтові нематоди Кривбасу. Навчальний посібник. – Кривий Ріг, 2006. – 31с.
11. Коцюруба В. В., Губенко М. А. Авіфауна крупного диффузного города и пути её приобразования. // Зб.: Урбанізоване навколишнє середовище: охорона природи та здоров'я людини. – Київ, 1996. – С. 111–114.
12. Коцюруба В. В. Тваринний світ Криворіжжя. // Природнича географія Кривбасу. – Кривий Ріг.: КДПУ, 2005. – С. 105–112.
13. Лапін Є. І., Скрікєря Д. С. Фауна напівтвердокрилих центральної частини Криворіжжя. // Тези Всеукраїнської зоол. конф. «Зоологічні дослідження в Україні на межі тисячоліть». – І.В.І. – Кривий Ріг, 2001. – С. 75–76.
14. Лапін Є.І., Синюгіна М. В. Долгоносики центральной части Криворожья. // Межведом. сб. науч. работ «Проблемы экологии и охраны природы техногенного региона» Вып. 2. – Донецк. – ДонНУ, 2002. – С. 131–135.
15. Стригунов В. И., Коцюруба В. В. Осінньо-зимові знахідки нетопира *Pipistrellus kuhlii* в Центральній Україні. / Міграційний статус кажанів в Україні. / За ред. І. Загороднюка. – К.: Українське теріологічне товариство, 2001. – С. 115.
16. Фауна України: охоронні категорії. Довідник / О. Годлевська, І. Парнікоза, В. Різун, Г. Фесенко, Ю. Куцоконь, І. Загороднюк, М. Шевченко, Д. Іноземцева; ред. О. Годлевська, Г. Фесенко. – К.: 2010. – 80 с.

17. Червона книга України. Тваринний світ / Відп. ред. **М. М. Щербак**. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1994. – 464 с.
18. Червона книга України. Тваринний світ / За ред. **І. А. Акімова**. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
19. Червона книга Дніпропетровської області (Тваринний світ) / За ред. **О. Є. Пахомова**. – Дніпропетровськ: ТОВ «Новий друк», 2011. – 488 с.
20. **Щербак Н. Н.** Зоогеографическое деление Украинской ССР // Вестник зоологии, 1988, № 3. – С. 22–31.